

Folkhögskole Veteranen

NR 3 2017

De afghanska ungdomarnas kamp

Björn Grip, ordförande

När jag skriver det här den 22 augusti pågår de afghanska ungdomarnas sittdemonstrationer på Medborgarplatsen och på andra ställen runt

om i Sverige. De visar en förtvivlans beslutsamhet för att förmå allmänhet och opinionsbildare att förstå deras utsatthet.

I vår roll som kontaktpersoner, det vill säga som vuxenstöd när pojkarna har fyllt 18, har min fru och jag haft tillfälle att under några år följa några pojkars utveckling. Det är mycket stimulerande och ger mycket. I sommar har F använt sommarlovet till att jobba i hemtjänsten. Det har gått bra även om en del gamlingar till en början haft fördomar och vägrat ta emot hjälp när det kommer "utlänningar" som ska hjälpa till med hygien, toalettbesök, bensårsläggning med mera som ingår i jobbet. B fick sommarjobb på en golfrestaurang på Värmdö. Även han har tjänat bra med pengar och fått uppskattning för sitt arbete.

Dessa killar går nu i höst på folkhögskolor och det kommer att gå fint. Svenska språket fungerar allt bättre och yrkesplaner växer fram. De får också icke-afghanska kompisar på sina nya skolor, vilket är nog så väsentligt för såväl språk som integration i vidare bemärkelse.

Annorlunda är det för O och A. O ska snart fylla 17 och har gått ut grundsko-

lan med bra betyg. Han har dock en stor oro inför sin framtid, vilket leder till sömnsvårigheter och depression. Hans ansökan om uppehållstillstånd för två år sedan har ännu inte medfört att någon utredning eller ens kallelse till intervju har kommit till stånd. Hur han ska kunna koncentrera sig på den nya skolsituationen i gymnasieskolan och få studiero, är det som bekymrar mig när det gäller honom.

A har nyligen fyllt 18 och därmed blivit av med sitt kommunala stöd. Han har vägrat att flytta till Migrationsverkets boende i avvaktan på utredning om sin ansökan om uppehållstillstånd. Han bor tillfälligt hos vänliga människor eller kompisar samtidigt som han med allvarlig beslutsamhet deltar i opinionsbildningen för att han och hans kompisar ska få rätt att stanna i Sverige. Min oro för A är att han ska bränna ut sig och att hans nu konstruktiva engagemang vänds till ett destruktivt beteende om alla dörrar stängs. Att återvända är en omöjlighet. Dels har han inga kontakter eller släktingar kvar i Afghanistan, dels har han konverterat och låtit döpa sig i den Svenska kyrkan. Att skicka honom tillbaks vore detsamma som en dödsdom.

Vi behöver göra allt vi kan för att förmå regering och riksdag att i likhet med Tyskland besluta om att stoppa utvisningarna till detta krigshärjade Afghanistan. Och vi behöver påverka våra kommuner så att man kan bo kvar i kommunalt boende och fullfölja sin skolgång även efter 18-årsdagen. Alternativet är ett val mellan att försöka hanka sig kvar i tillfälliga boenden så att man kan gå kvar i sin skola eller att

acceptera Migrationsverkets boendeerbjudande, vilket ofta omöjliggör fortsatt skolgång, ett val som de flesta finner omöjligt eftersom skolan upplevs som - och också är - så viktig.

Skillnaden i framtidsutsikter för å ena sidan F och B, som har haft turen att få uppehållstillstånd, och å den andra, A och O, som lever i en fruktansvärd osäkerhet, är så påtaglig. Det är huvudlöst av regering och andra beslutsfattare att inte följa Tysklands exempel och upphöra med utvisningarna. Det riskerar att förstöra livet för tusentals ungdomar som varit på god väg att komma in i det svenska samhället.

Vi hade planer

Vid årsmötet på Åsa i april 2017 valdes Tore Mellberg, Klas Sonden och jag till redaktionskommitté för medlemsbladet. Vid ett möte i maj gick Klas och jag igenom förutsättningarna och diskuterade hur vi skulle arbeta tillsammans. Nya teman diskuterades: vi ville t.ex. belysa hur skolor samverkade med forskningsinstitutioner, hur skolor med musikutbildningar resonerade och fungerade, och hur skolbiblioteken används.

Nu ligger planerna på is. I juni drabbades Klas av en aggressiv cancer, som ändade hans liv den 21 augusti. Förlusten är svår, inte bara för hans närmaste.

Urban Lundin

FOLKHÖGSKOLE VETERANEN

MEDLEMSBLAD
FÖR FOLKHÖGSKOLANS
VETERANFÖRENING

www.vetfolk.dinstudio.se

Nummer 3
Årgång 17
september 2017

Medlem i föreningen blir du genom att betala in medlemsavgiften 200 kr per år till Folkhögskolans Veteränförening plusgirokonto 400 28 34-2
Glöm inte att ange namn och adress!

Innehåll

De afghanska ungdomarnas kamp	1
Vi hade planer	1
Sommarböcker	2
En gåtfull start	3
Orfeus i tjugonde seklet (Poesihörnan)	4
Till Rektor. Värderade kollega!	7
Två regionala träffar i oktober	7
Porträtt (Konsthörnan)	8
Regional träff på Skeppsholmens folkhögskola	9
Jag drömmer om folkhögskolan	10
Fan tro't!? Mörkret vid tidens ände	11

Redaktionskommitté

Urban Lundin
urban.lundin@folkbildning.net

Tore Mellberg (layout)
tore.mellberg@folkbildning.net

Föreningens postadress (ordförande)

Folkhögskoleveteranen
c/o Björn Grip epost
Sturegatan 9B bjorn.grip@hotmail.com
614 32 Söderköping tel 070-540 95 79

Kassör

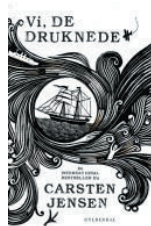
Kent Jonelind epost
Marielundsvägen 7 kent.jonelind@gmail.com
824 31 Hudiksvall tel 070-550 37 59

Sommarböcker

Björn Grip

Min sommar har jag tillbringat i Skåne och Danmark. Mina bokval har också, delvis slumpmässigt, handlat om Skåne och Danmark. Jag ska försöka att kortfattat ge en bild av mina läsupplevelser. Renässansmänniskan och hedersdoktorn vid Lunds Universitet, med mera, Gunnar Wetterberg, har gett sig på ett försök att skriva en allomfattande Skånes Historia, i två band om nästan 700 sidor. Boken utkom i våras. Även om det skrivits böcker om Skåne tidigare, tror jag inte att någon tidigare försökt att behandla hela tidsperioden.

Jag har läst den första delen Gunnar W:s bok som handlar om tiden från de första bosättningarna för 13 500 år sedan fram till och med Valdemar Atterdags död 1375. Att läsa Skånes historia innebär att man också måste ha såväl den danska som den svenska historien klar för sig för att kunna förstå sammanhangen och villkoren i Skåne. Det regionala perspektivet är spännande och ger helt nya bilder av den historiska utvecklingen. Wetterbergs genomgång är föredömligt pedagogiskt upplagd, med lagom långa kapitel, ca 30-50 sidor och många mellanrubriker som stöd för minnet. Dessutom inleds varje kapitel med en resumé, bra att läsa såväl som introduktion som summering.

Carsten Jensen är en dansk författare, som Henning Mankell i förordet berömmar som en av de mest intressanta författarna i Norden. Jag läste hans genombrottsbok *Vi, de druknede*, som utkom 2007, samtidigt som jag besökte den lilla staden Maerstal på ön Aerö i det sydfynska innanhavet. Boken är en mäktig beskrivning av denna sjöfartsstad och dess människor under perioden från 1850 till 1945. Det är dels den världsomspännande segelsjöfarten och dess vedermödor, dels krigens fasor, inte minst för sjömännen, som speglas genom ett antal människor från Maerstal.

Boken är spännande, kvinnor i min närhet säger sig dock vara tveksamma till att läsa den med argumentet att det är en "manlig" äventyrsbok. Jag tycker den synpunkten är att begränsa perspektivet. Boken har en episk bredd och ger en inträngande och förfärande inblick i ett hårt yrke, sjömannens. Det går att dra paralleller till Josef Kjellgrens skrivande, tycker jag. Det var en bonus att vistas i den lilla staden, gå på sträddena och besöka det fantastiskt fina sjöfartsmuseet som finns där, samtidigt som jag sträckläste boken, 600 sidor.

Den tredje boken som hamnade på nattduksbordet heter *Snapphonor*, och är skriven av Ann Jönsson, bördig från Östra Göinge, och mångsysslare inom kultur, natur och miljö. Det är en överraskande mogen debutbok från 2011, som väl fångar kvinnors liv i den ofärdstid som gränsbygderna i norra Skåne upplevde efter det att Skåne blev svenskt. Försöken att kuva befolkningen blev en grym historia, med terror och fasa, där kvinnornas försök att hålla samman livet för sina närmaste berättas med stark känsla. Det är ett antal *Snapphonor*, det vill säga kvinnor som är tillsammans med män som tvingats bli fredlösa, som är i centrum för berättelserna. Ann Jönsson har med sin förankring i bygden skrivit en stark bok, som åtminstone för mig, som genomlevt mitt första år i Tranetorps skola, norr om Lönsboda, varit gripande. Tyvärr är några kapitel dåligt korrekturlästa vilket tyvärr skämmer helhetsintrycket.

Under många år har Gösta Vestlund skrivit krönikor i tidskriften Folkhögskolan. Med ålderns rätt har han nu dragit sig tillbaka från det uppdraget. Jag har försiktigt frågat Gösta om han inte kunde använda någon liten del av den frigjorda tiden till att berätta något för Folkhögskoleveteranens läsare. Och till min oförställda glädje har han tackat ja! Vi hoppas på fler bidrag från Gösta i framtiden.

Urban Lundin

En gåtfull start

Gösta Vestlund

För en tid sedan frågade Urban Lundin, om jag ville medverka i Veterantidningen med någon berättelse ur mitt långa folkhögskoleliv. Han är med i redaktionen och jag blev glad. Jag har intresserat följt Veterantidningens verksamhet från början och kände mig hedrad. Men jag tvekade. Hur många läsare kunde egentligen finna någon mening i mina upplevelser? Men det har ju redaktionen ansvar för. Försöka duger.

Problemet började redan 1927. Jag hade klarat sexårig folkskola och fortsättningsskola med tillfredsställande betyg och deltagit i hemförsamlingens konfirmationsundervisning. Jag var färdigutbildad. Ja, det gällde alla, inte bara i vår årskurs. Ingen i hembyn eller i bygden hade fortsatt med några högre studier. Det fanns ju några "lärdar" sockenbor: tre präster, en provinsialläkare och en bankkamrer, men vi hörde inte till den samhällsklassen. För oss fanns bara en sak, att finna ett jobb. 1920-talet var ingen lätt tid. Arbetslösheten steg och ekonomiska kriser skärpte svårigheterna.

Så en dag hände något oväntat. Min faster drev som sömmerska en syateljé i Borlänge. När hon kom hem till helgerna, kände både min farmor – jag växte upp hos henne – en farbror, invaliderad av sömnsjuka, och jag, en viss högtidsstämning. Hon hade med sig nyheter från den stora världen, en stek till söndagens middag, ibland pålägg till smörgåsar och alltid en Allers Familjejournal. Allers blev en efterlängtat tillgång. Läsning och upptäckter. Av mittbladen i tidningen kunde man klippa små "böcker" med koncentrerad information. Om jordens vilda djur, om världens underverk och mycket annat.

Men en helg hade hon en nyhet. Hon ville att jag skulle följa henne och möta

en specialist, som tog emot besök på järnvägshotellet i staden. Jag undrade, men hon var fåordig, och vi talade inte mer om saken.

På hotellets anslagstavla annonserades om en frenolog, som kunde kartlägga människors individuella studieförmåga. Jag hade inte en aning om vad en frenolog stod för. Det visste inte heller min faster. Han var välklädd, tilltalade mig vänligt och började undersöka mitt huvud. Först med måttband och passare, sedan med sina fingertoppar. Det kändes underligt. Då och då skrev han ner sina iakttagelser på ett papper, lade det i ett kuvert, förseglade det och bad mig ge det till en anhörig. Seansen var slut. Tyst och förvirrad lämnade jag brevet till min faster. Nästa helg berättade hon att jag senare skulle komma ner till Borlänge, bo hos henne och börja läsa för en magister Bengtsson.

Efter intensiva studier sökte jag till andra klass på realskolan. Det blev billigare så, enligt faster. Mitt liv hade förändrats som genom ett trollslag. Min faster grubblade nog aldrig över vare sig frenologi eller rasbiologi. Hon hade tagit ett stort ekonomiskt ansvar och var beredd att möta gliringar om social högfärd.

Jag kom några år senare att få uppleva den intensiva diskussionen om institutet i Uppsala och de ödesdiga följderna för många människor i rasbiologins spår. För mig och min faster var mötet med frenologen obegripligt. För henne blev han ett stöd, för mig ett ytterst obehagligt minne.

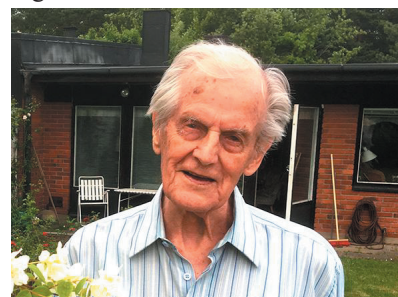
En ovanlig folkbildningsinsats

1930-talet präglades av stor oro. Arbetslösheten, ekonomiska kriser, politiska strider och hotet från utvecklingen i Tyskland och Sovjet. Men mitt i denna

spänning fanns ett nästan lekfullt inslag, i varje fall i min hemkommun. Många arbetslösa hade sökt sig hem. Det var trots allt lättare att överleva där, lättare att hitta någonstans att bo och att finna en jordlapp att odla. Byarna fylldes av ungdomar, och en nyhet mildrade bekymren – fotbollen!

I alla byar spelades fotboll, regellös och robust fotboll. Men många lördagskvällar drog skränande byalag ut till strid mot stridslystna i andra byar. I det kaotiska läget samlades några unga och undrade om man inte kunde bygga upp något positivt av fotbollsintresset. Jag var en av dem.

Med hjälp av en bräcklig idrottsförening lyckades vi ordna en byalagsserie i fotboll. Matcherna spelades på primitiva planer, men samlade ett överraskande stort publikintresse. Som domare tjänstgjorde någon av oss unga. Och när det behövdes fick vi stöd av de sansade i publiken. Lugna gatan var det inte. Men de som tidigare använde knytnävar och slagträn, stoppades nu av en visselpipa och en bestraffning i form av en frispark eller en straffspark. Jag tror inte av vi någon gång använde oss av utvisning. I flera år genomfördes dessa serier. Publik-siffran steg, respekten för regler och ett hänsynsfullt uppträdande ökade. En ny möjlighet bidrog – den skötsamme kunde få en chans att bli uttagen till bygdens A-lag!

Orfeus i tjugonde seklet

Jörgen Håkansson

År 1898 föddes i Sverige tre gossar, som i vuxen ålder skulle göra stora avtryck i den svenska litteraturen och bli etablerade och berömda författare: smålänningen Vilhelm Moberg, värmälänningen Nils Ferlin och skåningen Hjalmar Gullberg. Om den senares liv och poesi finns mycket att berätta. Här blir det bara några nedslag. Lägg som årsbarn också till den kreativa och slagkraftige tyske ordkonstnären Berthold Brecht.

Hjalmar Robert Gullberg gjorde sin entré i tillvaron 30 maj 1898 hos en privat barnmorska på Föreningsgatan i Malmö. Dagen var annandag pingst och helgen hade varit varm och solig. Måhända sjöng många näktergalar för modern och hennes nyfödde son denna natt. Ja, kanske hade denna musikanter, med sin sång, sitt rytmiska smackande, sitt kastanjettskallrande ljud bland flöjttoner och visslingar, sjungit extra skönt för den nye malmöiten. Modern var kontoristen Hilda Johnson och fadern prokuristen Robert Brand. De var ogifta. 44 år senare skulle Hjalmar skriva en hel dikt till sångfågeln, en dikt som anspelade på hans livssituation. Denna oansenliga fågel, som också inspirerat H C Andersen till sagan om näktergalen, och från den sagan hade Igor Stravinskij komponerat en hel opera.

Gossen lämnades bort till fosterföräldrar, arbetaren Bengt Gullberg och hans hustru. Fostermodern hyste ömma känslor för sin fosterson och det rådde hela livet en varm relation mellan dem. Hon bevakade noga hans legitima rättigheter. Föräldrarna gifte sig 1900 och fadern blev med tiden en välbeställd affärsman. Ibland kom de på besök hos Gullbergs, ibland skulle gossen kläs fin för att besöka dem. Efter hand förstod Hjalmar sin situation trots att föräldrarna aldrig utåt erkände föräldraskapet. Denna besynnerliga tillvaro måste ha satt sina spår hos Hjalmar, osäker och osann som den var. I fosterföräldrarnas hem växte han upp som en lojal fosterson dock medveten om att han inte hörde dit. Frågan om jagets identitet återvänder som ett tema genom hela hans

diktning.

Under skoltiden var Hjalmar en mönsterelev, där hans främsta ämnen var svenska och klassiska språk. Hans intresse för teatern, för litteratur och musik väcktes tidigt. Efter studentexamen 1917 följde studieår i Lund, då han läste latin, pedagogik och grekiska. Här stiftade han bekantskap med verk av Sofokles, Euripides, Aischylos m.fl. Hos dessa sökte han tidigt lokalisera inslagen av talspråk och vardagsspråk, ett tecken för hur levande antikens värld redan från början tedde sig för honom. Detta kan man utläsa hos hans egen diktning med antika motiv, där han låter forntid och nutid belysa varandra.

År 1920 kunde han till sitt namn foga titeln filosofie kandidat. I den ingick också ämnet nordiska språk. Åren fram till en filosofie licentiatexamen 1927, blandades med studier i litteraturhistoria, avhandlingsförfattande, studentspexande, redaktörskap i tidningen "Lundagård", poesiskrivande, värnplikstjänstgöring i Halmstad och flera utlandsresor i Europa tillsammans med studiekamrater.

Virtuos

Gullberg kände tidigt att sång, musik och dikt var nära förbundna. I unga år, innan han började skriva lyrik, spelade han fiol och komponerade också musik till andras dikter. Han tillhörde de många lyriker, som upplevt sin dikt födas ur ett musikaliskt givet stämningsläge. "Jag hör musik och letar efter orden." Hans ordkonst är väckt och uppfyllt av hans musikalitet, som smittat av sig i hans diktning. Orfeus, den my-

Poesihörnan

Här kommer ytterligare ett bidrag i vår poesihörna, där vi presenterar en och annan dikt och berättar lite om författaren. Det är Jörgen Håkansson som står för urval och presentationer.

Hjalmar Gullberg

tiske sångaren med sin lyra, blev en gestalt han inspirerades av i skaparprocessen.

Hjalmar Gullberg gav ut tio diktsamlingar. Debuten kom "I en främmande stad" (1927). Han bygger mestadels upp sina olika diktböcker i fyra sviter, där han varierar idéer och motiv från skilda håll och tider. Med olika språkliga instrument markerar han närhet och distans i texterna. Allusion och citat, pastisch och parodi, kontrast och stilbrytning är återkommande element. Han anslår inte sällan den religiösa sångens tonfall, men hans inställning till religionen är i grunden splittrad. Genombrottet för hans poesi kom i diktsamlingarna "Andliga övningar" (1932) och i "Kärlek i tjugonde seklet" (1933), där den senare i sviten "Kärleksroman" tolkade stämningar och attityder, som stod i samklang med tidskänslan. Hans kärleksdikter är ofta, som i slagnumret "Kyssande vind", skrivna i saknadens tempus. Fram till sin död gav Gullberg ut ytterligare sex kollektioner och han blev snart en mycket läst och firad poet.

Som chef för radioteatern 1936-50 fick han en position i kulturlivet och flyttade då till Stockholm. Han gjorde sig känd som en av våra främsta översättare av antika dramer och invaldes 1937 som ledamot av

Samfundet De Nio. 1940 efterträdde han Selma Lagerlöf i Svenska Akademien på stol nummer sju och 1943 utnämndes han till filosofie hedersdoktor i Lund. Flera av hans dikter och sviter har tonsatts av kända svenska kompositörer som Lars-Erik Larsson, Hilding Rosenberg, Lennart Moberg och Ingvar Lidholm m.fl.

Gullbergs kluvna uppväxt hos fosterföräldrar, där hans biologiska föräldrar var "tant och farbror", måste ha väckt osäkerhet hos honom. Vem var han? Han tar upp tankar kring detta t.ex. i dikten "Underskrift" i "Kärlek i tjugonde seklet" (1933). Här sista versen:

Tills en gång mitt väsen uppenbaras,
är jag Hjalmar Gullberg rätt och slätt,
sörjer utan att det kan förklaras
och är lycklig på mitt eget sätt,
utan att jag själv förstår mig rätt.

I samlingen "Fem kornbröd och två fiskar" (1942) finns den förut antydda dikten "Till en näktergal i Malmö." Den skevs en majkväll nästan exakt 44 år efter han föddes. Diktaren var då inlagd på Allmänna Sjukhuset i Malmö för ett migränanfall när "nostalgin" grep honom. Jag återger tredje strofen av fem:

Från vilket paradys är stämman lånad
som tränger in i rummet där jag bor?
Så sjöng du, när jag föddes i din månad,
för en förtvivlad kvinna som blev mor.
En majnatt hände det som ingen visste;
vår stora hemlighet kom ingen åt.
Den som försökte spåra oss tog miste:
I toner dränkte du min första gråt.

Hjalmar hade haft en mor, men hon hade förskjutit honom. Hade han i sin diktning också förskjutit henne? Emellertid här, åtminstone en gång, finns hon med. Syftar ordet "vår" i strofens slutdel på modern och sonen eller poeten och näktergalen? Har han, som Olle Holmberg skriver i sin vänbok, "Hjalmar Gullberg", i någon slags poetisk symbios gjort sig till part i hemlighållandet? Har han slutit

sig själv och den kvinna som födde honom i samma tystnads slöja? Eller är det ytterst en strof om ett hemligt samförstånd, en oåtkomlig gemenskap med sångfågeln? Han hade tidigt fått vänja sig vid tystnaden, det fanns något som inte skulle omtalas. Detta "något" hemlighöll han som barn och yngling också för sina närmaste vänner.

Orfeusmyten

Enligt grekisk mytologi var Orfeus en överdängare som musiker. Med musiken från sin lyra förtrollade han inte bara levande varelser, ja han kunde t.o.m. sätta livlösa ting i rörelse. Orfeus var också diktare och sångare. Hans far var guden Apollon och hans mor Kalliope, en av de nio muserna, och från dessa hade han fått sin inspiration. Sagan berättar att Orfeus hustru Eurydike dödats av en orm. I sin stora sorg beslöt Orfeus att återhämta henne från dödsriket. Han begav sig ner i underjorden och lyckades där med sin gudomliga sång och musik beveka dess härskare att återge Eurydike livet. För detta måste han emellertid lova att på vandringen upp från underjorden inte vända sig om och se på henne. Men Orfeus bröt löftet och Eurydike måste bli kvar i dödsriket. Orfeus mötte sedan sitt slutgiltiga öde, när han vid en Dionysosfest blev söndersliten av menader och kastad i havet.

Orfeusmyten är motiv i bl.a. Glucks opera "Orfeus" och i Offenbachs operett "Orfeus i underjorden." Den världsberömda sångkören, Orphei Drängar (OD) i Uppsala grundad 1853, har också tagit Orfeus skönsång som sitt varumärke.

Orfeusdiktningen

Orfeus har i olika skepnader följt Gullberg under hela hans lyriska karriär. När han i studenttidningen "Lundagårds" första årgång 1920 debuterade med dikten "Till den klassiska hunden" skedde det inte under hans eget namn utan under signaturen "Orfeus." Det var inte Odysseus' vakthund han syftade

på, utan en dobermannpinscher tillhörande dåvarande professorn i klassisk fornkunskap Martin P:son Nilsson.

I den av surrealism påverkade samlingen "Ensamstående bildad herre" (1935) om adjunkten Örstedt framträder "lyrans milde strateg" i det fantasieggande poemet "De saligas ö." Så här lyder den näst sista strofen:

Stjärnor har tänts och månen
försilvrar Parnassens snö.
Orfeus, gudasonen,
lyfter på stjärnor och månen
sin brud till de saligas ö.

I diktsamlingen "Dödsmask och lustgård" (1952) återkommer "en ny" Gullberg efter tio års diktarpaus. Under inflytande från fyrtio-talets litterära klimat hade hans stil förändrats, men hans modernism var sammanvävd med traditioner från antiken. I inledningssviten, benämnd "Gudasaga", återfinns vi tre orfiska dikter. Den första av dessa, "Sjungande huvud", handlar om den sönderslitne, stympade sångaren och hur hans huvud, skilt från kroppen, flytande i havet, fortsatte att sjunga och blir till sångens seger i nederlaget:

Sjungande huvud som drev till sjöss med hårets
svarta segel hissat, med släckta ögon...
Ingen hand att röra det strida regnets
harpsträngar, inga
kunniga fingrar kvar att beledsaga
denna odödliga stämma som blev slungad
från en thrakisk klippspets. Så berättar
sagan om Orfeus.

En av våra främsta Gullbergkännare, Carl Fehrman, framhåller att i nästan alla av hans diktsamlingar har den första dikten programkaraktär. Fehrman menar att det är svårt att inte läsa också "Sjungande huvud" som en sorts programdikt, ett vittnesbörd om hur poeten till sist nalkas den "rena" konstens mångomskrivna ideal; där den hänsynslösa subjektiviteten och den strikta anonymiteten bragts att sam-

manfalla. Dikten avslutas:

Löst ur lemmarnas tyngd, från buken och dess
bihang kommer den slutlige Orfeus:
stympad, blind, en havsmelodi för måsar
--bara en spelmans
tvättade ansikte, bara en mun i sin
naturliga infattning...

Versmättet hör hemma i den antika
miljön. Det är den saphiska strofen.

I den nästa av dessa dikter, "*Nu
spelar han*", uppträder Orfeus som
besegrare av dödsrikets makter,
men den gestaltar också smärtan
över död kärlek. Fehrman menar att
i denna orfiska situation har en stor
del, kanske den djupaste delen, av
Hjalmar Gullbergs kärlekslyrik sitt
ursprung:

Nu spelar han sin brud ur underjorden,
nu håller han det obevekliga förloppet
i tyglar av musik tillbaka för en stund.
Förintelsens monark och gravfurstinnan
bevekta för en stund av strängaspel...

I den andra strofens sista del
heter det att Orfeus var den förste
sångaren:

Han uppfann tonen, sångens förutsättning,
men alla ord var gamla när han uppfann tonen
och grekiskt språk förmäldes
med fåglarnas uråldriga konst.

I den tredje strofen påpekar
sedan Gullberg att Adam var den
förste diktaren:

Det var hans mun som fann de rätta orden,
gav namn åt himlens fåglar, markens djur.
Om denne Adam påstår män från Tyros,
att alla ord var nya, som han gav åt tingen.
O att få kalla månen
i den skapande lustgården vid namn!

Den hymnartade tredje av dessa
orfiska dikter, "*Det finns en sjö
och sedan aldrig mer*", spelar i ett
stilisat landskap i dödsriket, där
inledningen lyder:

Det finns en sjö och sedan aldrig mer,
och floden flätas ut i den grå spegeln
som ingen strand inramar, inga rod-

darslag
ska spräcka. O ni saligt bortvända, ni
döda
i självtillräcklig skönhet vilande!

Fortsättningen återger sedan
bilder och symboler ur de hellen-
ska Hadesföreställningarnas värld,
såsom kusliga bilder av den grå
och slamfyllda akerusiska sjön där
dödsfloden mynnar, av Karons far-
kost, av ängarna utan fågelsång och
av Keberus, hunden som vaktade
dödsporten.

I hans sista diktsamling "*Ögon,
läppar*" (1959), där stilen åter
förnyats, ingår ytterligare en sång
om en annan Orfeus, en ny in-
karnation av den tragiska mytens
centralgestalt. Gullberg avbildar i
ord en liten pojke, som han fotogra-
ferade vid ett besök i nordafrikan-
ska Touggourt våren 1939. Dikten
"*En negergosse sju år eller yngre*"
slutar:

En bäge och ett barn med ögonvitan
kantad av flugor. Inga ägodelar
utom den sträng han rör vid i förlitan
på sångens makt. Den svarte Orfeus
spelar...

Final

Omkring 1950 blev Gullberg nära
bekant med Greta Thott, änka efter
greve Stig Thott. De blev sedan
ett par och levde tidvis på hennes
gods, Bökeberg, mitt i den "full-
hängda" skånska bokskogen vid
Yddingesjön. Under en utlandsresa
i början av 1958 drabbades Gull-
berg av en plötslig förlamning.
Sjukdomen diagnostiserades som
myasthenia gravis, en sällsynt men
livshotande sjukdom, som angrep
i vågor. Den kunde tidvis hållas i
schack genom medicinering. Våren
och sommaren 1958 var trots detta
en skapande period. Då fullborda-
des och utkom samlingen "*Tersiner
i okonstens tid*" där Gullberg gjorde
Dantes svåra versmått till sitt. Detta
skedde i en tid, som Gullberg vå-
gade kalla "okonstens tid", nu när
den bundna lyriken allmänt betrak-
tades som passé.

Sjukdomen förvärrades och
Gullberg fördes i februari 1959 till
sjukhus i Stockholm där han blev
tracheotomerad i samband med
förlamning i strupen och placerad
i respirator. Trots svåra smärtor,
kvävningssanfall och ångest bröt
återigen den skapande impulsen
fram. Tack vare Greta Thott kunde
han fullborda sin sista diktsamling,
"*Ögon, läppar*", hösten 1959. Hon
fanns vid hans sida och tolkade
hans svårlästa bokstäver på brev-
lappar samt hjälpte honom på alla
sätt.

På nytt gick sjukdomen tillbaka
och under några månader i början
av 1961 kunde han tillsammans
med Greta Thott vistas i sitt hem
på Djurgården, innan de i början av
maj for till Bökeberg. Under denna
tid hade han kunnat leva tämligen
normalt. På sommaren gjorde sjuk-
domen sig åter påmind. Oro och
ångest tilltog. Men minnena fanns
där. Vårar och somrar i Skåne, bil-
der av ett hus, ett landskap och en
kvinna, ett "hem för sången."

"Midsommar, Bökebergsslätt"

Till den bländande vita randen
mot väggen av junis grönska
(när sångkören tystnat, mot kvällsdags)
kom ett rådjur och åt jasminer.
(Ögon, läppar)

Det berättas om en orientalisk
målare och mystiker, att han mot
slutet av sitt liv målade en underbar
tavla, med ett stycke natur, en skog
och en sjö. När han var färdig, steg
han in i bilden och försvann i sitt
landskap.

När sommaren stod som vackrast
19 juli 1961 gick Hjalmar Gullberg
vid middagstid ned till sjön Yd-
dingen. Efter någon timme blev
hans kropp funnen i sjön. Var det
den sjön han tänkt på, då han flera
år dessförinnan skrev sin dikt "*Det
finns en sjö och sedan aldrig mer*"?

Också han gick in i sitt land-
skap – det landskap, som var hans
skånska.

Här nedan finner du ett brev som vår ordförande skrivit till landets alla folkhögskole- rektorer. Vi vill be också dig att bidra till att rekrytera fler medlemmar till föreningen. Så om du har en vän/kollega, som är på väg att gå i pension eller redan gjort det, tipsa denne om vår förenings existens. Du kan också ge namn och adress till någon i styrelsen så kontakter vi vederbörande.

Redaktionen

Till Rektor. Värderade kollega!

Jag skriver till dig i min egenskap av ordförande i FOLKHÖGSKOLANS VETERANFÖRENING – en förening bestående av tidigare verksamma personer på folkhögskolor runt om i Sverige.

Vår veteranförening har som ambition att samla alla oss som haft tjänst eller på annat sätt varit verksamma inom folkhögskolan och som nu pensionerats. I vår förening möts vi på resor, seminarier, årsmöten och regionala träffar. Dessutom håller vi kontakten genom vår medlemstidskrift *Folkhögskoleveteranen*, som utkommer med fyra nummer per år. Det finns också möjlighet att följa föreningen via nätet, antingen på vår hemsida www.vetfolk.dinstudio.se eller på Facebook, sök på Folkhögskolans Veteranförening.

Många av oss seniorer är fortfarande friska och fulla av verksamhetslust. I vår målparagraf betonar vi vikten av att ”ställa medlemmarnas erfarenheter till förfogande och göra våra röster hörda i den offentliga debatten.” Vi vill lyfta fram detta därför att vi upplever att idag hotas viktiga värden, som demokrati och mänskliga fri- och rättigheter. Vi tror att många av våra medlemmar vill göra en insats för att slå vakt om dessa värden som ju varit centrala i Folkhögskolan under hela utbildningsformens existens. En sådan insats kan ske på många sätt, kanske ibland tillsammans med våra tidigare arbetsplatser, dvs. folkhögskolorna runt om i landet.

Mot bakgrund av ovanstående vill jag be dig om två saker:

– Berätta om vår existens för kollegor som gått i pension eller som står i beredskap att lämna det aktiva yrkeslivet. Hänvisa gärna till vår hemsida, www.vetfolk.dinstudio.se, eller be personer som blir intresserade att kontakta mig eller någon annan i styrelsen.

– Hör gärna av dig själv också, inte minst om du nappar på idén om ett samarbete med vår förening, där vi gör din folkhögskola till värd för arrangemang kring viktiga samhällsfrågor. Det kan säkert ske på olika sätt, men många folkhögskolor har ju traditionellt haft offentliga föreläsningar i sin bygd. Idag hinner du och dina kollegor kanske inte alltid, men det finns eldsjälar i våra led som skulle kunna ge ett handtag och hjälpa till.

Söderköping i augusti 2017

Med bästa hälsningar,

Björn Grip
Ordförande

e-post: bjornrip@hotmail.com, mobil 070-540 95 79

Ps: Styrelsen består förutom av mig av följande personer:

- Stellan Boozon, stellan.boozon@gmail.com, 070-816 16 58
- Kent Jonelind, kent.jonelind@gmail.com, 070-550 37 59
- Lena Skördeman, lena@skordeman.com, 070-633 32 96
- Jörgen Håkansson, jorgenh1@telia.com, 070-651 42 55
- Rikard Lilljeqvist, rikard.lilljeqvist@folkbildning.net, 070-219 86 01
- Birgitta Nesterud, birgitta.nesterud@telia.com, 070-642 62 58

Två regionala träffar i oktober

Borås folkhögskola

Tid: Onsdagen den 4 oktober 2017

Plats: Solvarvgatan 4

507 40 Borås

033-12 52 00

www.borasfhsk.se

Program:

10 00 Mingelkaffe

10 30 ”Att starta folkhögskola 2015”

Presentation av Borås folkhögskola.

Rektor Camilla Karlsson

Kort vandring i närområdet där skolan startade

12 00 Lunch

13 00 ”Att starta folkhögskola förr och nu”

Inledande samtal mellan Camilla Karlsson, Roland Palmqvist och Per Olov Öhrn. Därefter inspel från oss var och en om startproblem och glädjeämnen när en ny skola ser dagens ljus.

15 00 Kaffe och hemfärd

Pris: Ca 110 kr för lunch och fika

Obs! Samåk gärna - begränsat med parkeringsplatser

Anmälan: Senast onsdagen den 27 september till

Per Nordqvist 073-650 08 03

peje.nordqvist@gmail.com

Håkan Söderlund 072-223 53 74

hakan2017@telia.com

Ingemar Nordieng 070-594 23 53

ingemar.nordieng@gmail.com

Väl mött!

Regional träff i Skåne

Tid: 29 - 31 oktober 2017

Plats: Vi samlas hemma hos

Lotten Martens

Ingris väg 18

245 63 Hjärup

Programmet består av studiebesök på Albins folkhögskola i Landskrona, diskussion med politiker om ensamkommande ungdomars situation, Veteranföreningens roll i samhället samt mycket annat som är aktuellt.

God mat och trivsamt umgänge väntar också, till självkostnadspris.

Anmäl till Lise-Lotte Martins, 0702879361, eller lise-lottemartins@spray.se.

Välkomna! hälsar Lotten via Björn Grip

Porträtt

Hans Lundén

Konsthörnan

Hösten 1978 fick jag anställning på Gripsholms folkhögskola. I min uppgift kom så småningom att ingå att jag skulle visa den del av Statens porträttsamling, den moderna, som då fanns på skolan. Det var ett stimulerande men inte särskilt välbetalt extraknäck. Vaktmästarna tog 150 kronor för att öppna ytterporten

i handen och bister blick är målad av danskan Sophie Holten, en av kvinnorna i Enquists Tribadernas natt. Inte undra på att han ser bister ut. Stenhammar är målad av finlandssvenske Robert Thegerström och finlandssvenske Norden-sköld är målad av Georg von Rosen. I entrén till matsalen hängde grupporträtt.

samlades ivrigt diskuterande och ivrigt rökande folkhögskoleelever. Förlåt, folkhögskolekursdeltagare.

Hans Lundén

Långt senare hängdes en annan grupp-bild mitt emot. Det var Lars Hillersbergs porträtt av "storfamiljen" kollektivfamiljen i Bromma där Sonja Åkesson och hennes man Jarl Hammarberg äter hårt bröd (riktigt, inte målat) med tre ess och gurka på. Lars Hillersberg själv och hans mamma finns runt bordet och på detsamma ligger "Vietnambullen" alltså Vietnambulletinen som en tydlig tidsindikation. Både Sonja Åkesson och Lena Svedberg har glorioer runt sina huvuden, då de är döda vid tiden för tavlans färdigställande 1985. Lars Hillersberg tyckte att han med tavlan överträffat Da Vinci som bara lyckades placera 13 personer runt bordet. Här var det minsann 19.

Det här var ideal som omfattades av många men inte alla på skolan. En del av eleverna, förlåt kursdeltagarna, fick ont i huvudet i den sal där företagsledarna som t ex Wallenbergarna hängde, men det kan ju också ha berott på det

Folkhögskolans matsal med Nordensköld i Polarisen

för några besökare och jag fick 125 för en visning.

De främsta eller i alla fall största porträtten hängde i matsalen, där var Strindberg, Nordensköld i Polarisen eller Emma Zorn. Där hängde Ellen Key, underfundigt leende över ingången. Emma Zorn var inte målad av sin man utan av Louis Sparre som var svåger med marskalk Mannerheim. De stora porträtten gjorde sig väl i den magnifika matsalen. På en vägg satt Vilhelm Stenhammar, drömmande vid sin flygel, kanske spelande sina "sensommarnätter". Porträttet mera en stämningsbild än ett porträtt.

Det hela var en fantastisk miljö att äta lunch i. Vem kunde som folkhögskolelärare säga att han åt lunch i sällskap med både August Strindberg och Ellen Key. Jag uppskattade sällskapet. De hade nog inte gjort det. När jag nu tänker på porträtten slår det mig vilket enastående exempel på nordiskt samarbete de är. Ellen Key är målad av den danske symbolisten Einar Nielsen, Strindberg med cigarr

Kring det mycket kända grupporträttet av konstnärsförbundets styrelse med Karl Nordström som ordförande och Carl Larsson, Eugen Jansson vid sidan

Artikeförfattaren och Jenny Lind

mera privata samkväm som på natten föregått lektionen.

En sal ägnades åt självporträtten och där kunde konstnärerna uttrycka sina känslor på ett annat sätt än när de måste tillmötesgå kanske en företagsledares "bild" av sig själv. Oskar Anderssons självporträtt kan jag inte glömma. En till synes självsäker ung

Astrid Westergren kom till skolan och upptäckte förlusten.

Ibland kom "porträtten" livs levande för att se sig själva. Ivar Lo Johansson kom enbart för att se sig själv. Sara Lidman berättade om sitt porträtt. Många prominenta personer som kom blev besvikna då jag ibland fick meddela att de tyvärr var på lagret för

Intresserade "elever" och psalmboksförfattare

man blickar mot dig. Konstnären som skapade "mannen som gör vad som faller honom in" gjorde också vad som föll honom in och tog livet av sig för säkerhets skull både genom att skära sig i handlederna och skjuta sig.

Vissa porträtt såg man och noterade vilka de föreställde. Andra kunde jag inte gå förbi utan att stanna till. Så var det med Siri Derkerts porträtt av Elise Ottesen Jensen. Först ser man bara ett virrvarr av streck. Sen växer bilden fram av den lilla kvinnan som står där och pratar om "röret och springan" på sin oefterhärmliga norska. Mina barn visste att rektor satt bakom den gula gubben, alltså ett porträtt av landshövdingen Ruben Wagnsson målat av "gulmålararen" Staffan Hallström. Han med "Ingens hundar". De flesta både anställda och elever blev snart hemmablinda och såg varken gula gubbar eller lila byxdressförsedda Ulla Bjerne. En tid innan jag började på skolan försvann ett par tavlor, bl.a. en målning av Carl Larsson. Ingen såg att dukarna var utskurna ur sina ramar. Det dröjde till eftermiddagen när min företrädare

tillfallet.

Under 80-talet riktades kritik mot att denna förnämliga porträttsamling visades på något så simpelt som en folkhögskola och så långt borta från den kungliga huvudstaden där ju all kunnig publik fanns. I Månadsjournalen visades bilder där porträtten skymdes av kappor och jackor. Skandal! Och när Röda Korset skulle ta över från landstinget var det dags att flytta porträtten. Till Gripsholms slott, där det mesta magasinades eftersom det redan var trångt och de magnifika porträtt av Branting och Stenhammar som hängt i den stora matsalen förpassades till mörka tegelväggar i trånga utrymmen på slottet.

I dag hänger alltså en av världens största porträttsamlingar högst upp på det medeltida slottet. Ganska få orkar ägna den någon större uppmärksamhet efter att ha tittat på kanonerna på gården, Gustav Vasas säng, prinsessornas pottstol eller det vindtyriga lejonet. Det är synd, för i vår historielösa tid kan det vara värt att ägna en tanke åt Kerstin Hesselgren, Dag Hammars-

kjölde, Hjalmar Branting eller Elise Ottesen Jensen. Den nedbrända och nedbrunna Kungsladugården i Mariefred ska byggas upp igen. Det skulle kunna bli en viktig och värdig plats för berättelsen om ett antal människor som betytt mycket för våra liv. En av mina irakiska kvinnor från folkhögskolan berättade när hon kommit in på läraryrket att hon var den enda i gruppen som kände till Ellen Key. De andra hade gått i svenskt gymnasium.

Då liksom nu bärs det svenska kulturlivet upp av äldre kvinnor. Det var oftast äldre damer som i grupper eller på egen hand strosade runt i porträttsamlingen. Vid ett tillfälle gick två gamla damer och noterade kunnigt personerna på porträtten. Bakom dem gick en modstulen och uttråkad tonåring med händerna i byxfickorna.

– Där är Anders Sandrew och där är Tora Teje och Birgit Cullberg.

Så stannar de framför en liten bild, ett ansikte med långt, svartlockigt hår och svarta glasögon.

– Men den där damen känner jag inte igen!

Pojken lyfter sin blick utan att ta händerna ur byxfickorna.

– De e ju Magnus Uggle ju.

Regional träff på Skeppsholmens folkhögskola 23 januari 2018

Nu är det klart med regional träff i Stockholm, plus seminarium. Evenemanget äger rum på Skeppsholmens folkhögskola den 23 januari, 2018.

Seminarieret handlar om Folkhögskolans internationella arbete. Medverkar gör Clara Nankler, som skrivit en bok i ämnet, samt Ebbe Andersson, vice ordförande i Karibu. Dessutom blir det erfarenhetsutbyte mellan oss veteraner och aktiva lärare på Skeppsholmen, kring Folkhögskollärarens roll.

Lunch till självkostnadspris, skolan bjuder på kaffe! För ytterligare information kontakta

Björn Grip, bjorngr@hotmai.com. Anmälan till Anita Jonsson, mail anitajonsson46@gmail.com eller per telefon 070 373 99 46.

JAG DRÖMMER OM FOLKHÖGSKOLAN (en följetong)

Stewe Claeson

Kapitel 16. Förslag till höstläsning

Det går för fort nu, som man hör folk säga, hela tiden, 'herregud är det redan fredag', för att inte tala om, 'herregud måndag igen'. Och jag tycker själv att det verkar som om tiden sannerligen ökade farten, jag tycker att jag nyligen lovade Egil att skriva några rader i den här tidskriften, och nu skriver jag in kapitel sexton... och fick för några dagar sedan en uppmaning att komma på möte på en folkhögskola som, åtminstone i min folkhögskolevärld, inte existerar: Borås folkhögskola. Och så blir jag milt upplyst om att det gör den visst, och jag går in på folkbildningsrådets folkhögskolesidor och ser att det gör den, sedan 2015, och att ett antal andra folkhögskolor finns som heller inte fanns i det som var/är min folkhögskolevärld... Några har bara ändrat namn, men andra har verkligen tillkommit, för att inte tala om att en hel del försvunnit. Under alla mina år som rektor var det bara två som försvann, Jära (om nu någon kommer ihåg den?) och Gävle, efter ett för mig obegripligt internt velande... I Danmark lade man ned och startade nya folkhögskolor hela tiden och jag minns när jag blev rektor på Nordiska och därmed blev en del av de norska och danska systemen att jag fann katalogerna upprörande; den svenska stadig och trogen, likadan år efter år, då och då en handfull nya, annars precis som vanligt, i Norge var det i stort sett likadant, medan den danska katalogen verkade handla om ett nytt land snart sagt varje år. Det var tryggt att öppna den svenska varje sommar.

Men så är det ju inte längre, och har inte varit under en lång följd av år. Gamla stadiga verksamheter har lagts ned eller flyttats, skolor upphör, går samman med andra, ändrar inriktning, ofta av ren okunskap; och vad de nya unga historielösa generationernas representanter önskar åstadkomma tycks mig ofta otydligt eller helt enkelt ogenomtänkt och liknar inte sällan bara alla de nya marknadsliberala dumheterna, klient- och kundtänkande, anpassnings-

barhet, tillfällighet, trendkänslighet... Jag tänker på Hampnäs, Skinnskatteberg, Kjesäter, Västerhaninge, Brunnsvik... Exempelen är flera. Och de nya politikerna är där och kladdar... senast Sverigedemokraterna som fått för sig att folkhögskolan måste införa betyg och läroplaner. Man borde upplysa Åkesson & Co att sådana skolor redan existerar – och att de gör det med allt tveksamare resultat.

Men man är väl ändå inte bara till för att klaga – som Olle Adolphson så klokt sjöng. Så nog med det nu.

Hundrafemtioårsjubiléet närmar sig. Jag tänkte ett tag att jag borde göra något av det och satte mig att läsa jubileumsskrifter, 25-års, 50-års, 75-års, 100-års och 125-årsskrifter och en och annan med mer udda epokindelning. Du milde! Vilken helt underbar läsning. När satt ni med Hampnäs, Dalarös, Eslövs, eller Viskadalens minnesskrifter senast?

Sammantagna utgör dessa skrifter betydelsefull svensk kulturhistoria och en påminnelse om att vi varit verksamma under våra liv inom en inte bara bisarr utan osannolikt kreativ del av den europeiska pedagogiken. Skrifterna är olika, en del gediget underbyggda, några mest anekdotiska, en del klart apologetiska och andra hedervärt kritiska, det finns allvarligt vetenskapligt upplagda skrifter, några är språkligt lite amatör-mässiga, några lysande litterära verk, innehållsmässigt kryllande av uppslag, en del är privata, med skildringar av när Lasse hade röd näsa på julfesten 1951, jag kan komma att tänka på Bengt Skördemans oafterhärmliga folkhögskoleroman, Samkväm, med sin giftiga ironi över skolformens mer outhärdliga klichéer. Men andra är lättsamma av andra skäl (själv lät jag en gammal klok och folkbildningsmässigt gedigen medarbetare skriva Nordiska folkhögskolans historia på – nynorsk!) Och en sak är säker – för en massa skolor var det från början inte säkert att man skulle kunna fortsätta, inte säkert om man fick fortsätta där man börjat, inte säkert om man

“För närvarande är det stora folkbildningsproblemet i alla demokratiska stater en djupare förankring av den demokratiska åskådningen.”

Gillis Hammar: (1938)

skulle klara sig ekonomiskt, berättelserna om många folkhögskolors tidiga verksamhetsår är inte bara spännande och underhållande, de visar kanske på ett drag som varit genomgående för skolornas liv: det tar ett tag innan man slår rot.

Att skolorna flyttat omkring är ju ingen nyhet för de flesta av oss. Jag har själv intresserat mig en tid för det som t.o.m. kallades ”de flyttande folkhögskolekurserna” – dvs den verksamhet som Uno Stadius introducerade vid sekelskiftet 1900. Att de flyttar idag är jag mera tveksam till: varför flyttade Skinnskatteberg till Norberg, och Brunnsvik till Borlänge, och varför startar man skola i Borås när Viskadalen och Fristad finns, och på Fristad finns ju dessutom ett, tills nyligen, stort och modernt internat - ? Men min läsning har visat på hur skolor, som jag nog trott varit väldigt fast förankrade i sin bygd, från början verkligen letade efter plats att rota sig. Att Lunnevad började på Herrestad ingår väl snarast i allmänbildningen, men att Bräkne-Hoby de första 47 åren (!) låg någon annanstans överraskade mig, liksom att Grebbestad folkhögskola började utanför Göteborg i Partille och sedan låg några år i – Kungälv.

Men läsningen innehåller så mycket annat som får en gammal folkhögskoleman att bli förtjust. Gång efter annan läser jag om saker som jubileumsskriftens författare berättar liksom av en händelse, men som av och till är utomordentliga exempel på vad den här skolformen i djupet är. Och inte minst därför rekommenderar jag till omläsning inför hundrafemtioårsjubiléet, då vi skall sitta och lyssna till de nya generationernas försök att beskriva vad folkhögskola egentligen är. Man kan då exempelvis läsa om Fornby, som nästan fick läggas ned eftersom traktens bönder tyckte att kristendom måste finnas på programmet. Jag bara hoppas att rektorn den gången vågade läsa lusen av de förstockade genom att citera prästen

Grundtvigs ”Tro er ikke en skolesag!” Eller man kan läsa om Malungs första år, med tingets domstolssal i första våningen och folkhögskolan i andra våningen i samma byggnad, och där häradshövdingen skickade upp en konstapel till David Jakobsson och bad honom tala tystare eftersom man hade tingsförhandling därnere och hur rektor Jakobsson svarade att om han finge hålla på skulle det i förlängningen inte behövas några domstolsförfaranden varpå han höjde rösten, och häradsdomaren höjde rösten och på genomfartsvägen utanför tings- och folkhögskolehuset kunde man nu välja om man ville lyssna hur det skulle gå för den tjuvjugande grannen från Avradsberg

eller hur det hade gått till när Gustav Vasa undkom dansken.

Och man kan läsa om gröt... både om Edelviks bedrövliga gröttävlingar som användes för att hålla flickor borta från det manliga Götiska förbundets möten, eller om den underbara historien från Birkagårdens första år, när skolan förvägrades statsbidrag, tills Enoch Ingers, inspektören ombads att själv besöka skolan, och han råkade komma när de fattiga eleverna satt tillsammans med Gillis Hammar och Natanael Beskow och åt hemlagad – eller Frälsningsarmélagad - gröt. Först då insåg inspektören att det verkligen rörde sig om en ’riktig’ folkhögskola.

Kommer någon av dagens okunniga

och klåfingriga politiker att förstå att ett av den här skolformens grundläggande värden kan beskrivas som gröt i skolsalen tillsammans med rektor.

Nu har jag beställt Ingesunds och Högalids skrifter, och tro mig, mina vänner, detta är fantastisk höstläsning – sen får drakarnas kultursidor tala lyriskt om alla begåvade och nytänkande unga skrivare hur mycket de vill.

Och mina vänner: det Gillis Hammar i mitt inledningsmotto ovan skrev 1938, under Hitlers aggressionstweetande, det gäller lika mycket, tycks det mig, i dessa Órbana, Erdogana, Zumatiska och skrämmande Trumpna dagar.

Fan tro’t!? Mörkret vid tidens ände

Per-Ola Jansson

Relativitet och kvantmekanik

När Einsteins relativitetsteorier lanserades och prövades tillbakavisades den av den s.k. Uppsalaskolans ledande filosofer Adolf Phalén och Axel Hägerström med argumentet att det *verkliga kännetecknas av bestämdhet och motsägelselöshet*. Man kan påstå att dessa skarpsinniga och lärda herrar fortfarande befann sig i Newtons världsbild i vilken världen ser likadan ut för alla betraktare var de än befinner sig och hur de än rör sig. Om vi föreställer oss att Einstein fjärrar sig med ljusets hastighet från universitetsaulan där Phalén och Hägerström håller en föreläsning om den emotiva värdeteorin, eller något annat spännande, så skulle klockan i aulan bli helt orörlig för Einstein. Tiden skulle stå stilla och Einstein skulle ha avskurit sig från tidens gång.

En av Einsteins upptäckter, den fotoelektriska effekten, renderade honom inte bara ett Nobelpris, utan bidrog även till att initiera den teoribyggnad som kommit att benämnas kvantmekaniken.

Kvantmekaniken innebär ett annorlunda sätt att se på verkligheten; den går inte längre att beskriva som en uppsättning av olika ting. Max Born, fysikprofessor i Göttingen fram till 1933 och en av förgrundsgestalterna för teorins uppkomst, hävdar att *nu är*

teoretisk fysik rena filosofin. Verkligheten ändras under vår blick, den samverkar med oss, och den kunskap som den ger måste tolkas av oss. *Det finns inget sätt att utbyta information, som inte fordrar en bedömning*.

Ända sedan Newtons dagar mot slutet av 1600-talet har tolkningen av ljusets natur uppfattats som förbryllande. Newton ansåg att ljuset bestod av partiklar i rörelse, Huygens att ljusets natur var vågrörelser. I slutet av 1800-talet fastställdes att Huygens teori var rimligast. Så inleddes finalen på den klassiska cartesianska-newtonska epoken inom fysiken. Genom Einsteins beskrivning av den ”fotoelektriska” effekten återfår Newtons ide om ljusets natur som skurar av partiklar nytt erkännande, men nu med beteckningen fotoner. Einstein med ena foten kvar i den klassiska världen vägrade inse konsekvenserna av sin upptäckt, att ljuset har båda egenskaperna och därför utgör fundamentet för de kvantteoretiska modellernas framväxt. Senare kom dualismen även att gälla materiens smådelar överhuvud. Det blev dansken Niels Bohr som formulerade den s.k. *Köpenhamnstolkningen* av kvantfysiken som blev vägledande för att förstå dualismen i materien. Ungefär samtidigt lanserar den unge tyske fysikern Werner Heisenberg, elev till Born, sin teori som kommit att benäm-

nas *Heisenbergs osäkerhetsrelation*. Den hävdar att det är omöjligt

att bestämma en partikels hastighet och samtidigt dess position, därför att då uppstår en påverkan på det som skall observeras av observatören. Den finske filosofen Georg Henrik von Wright, elev till Wittgenstein i Cambridge, frågar sig om det kanske är så att det inte längre går att göra en skarp åtskillnad mellan medvetande och materia?

I Erwin Schrödingers berömda tankeexperiment, ”Schrödingers katt”, tänks en viss atomkärna om den sönderfaller utlösa en giftkapsel som kommer att döda den inneslängda katten. Men eftersom atomkärnan kan vara både sönderfallen och hel samtidigt, så kan katten alltså samtidigt både vara levande och död. Resultatet visar sig först när lådan öppnas.

Det finns många försök att göra kvantmekaniken begriplig. John Wheeler, berömd kvantfysiker, använder sig av följande liknelse för att göra kvantmekaniken begriplig. Han iscensätter ”20-frågor” med ett sällskap. Det ovanliga är att man inte kommer överens om ett bestämt svar i förväg. Men alla JA eller NEJ - svar måste vara kompatibla med det föregående svaret. Lösningen finns alltså inte i lekens början, den växer fram i samspelet

mellan utfrågaren och de andra. "Wheeler är betraktaren, naturen motsvaras av JA eller NEJ-sägarna, naturlagarna motsvarar svarens kompatibilitet med föregående svar, och verkligheten blir då det svar som man kommer fram till."

Mörkret vid tidens ände

Ulf Danielsson är en ung fysikprofessor i Uppsala som nu skrivit tre populärvetenskapliga böcker av sällsynt hög kvalitet om fysikens forskningsfront. För mellanboken, *Den bästa av världar*, hyllades han av författaren Lars Gustafsson därför att han "skriver som en ängel."

I sin senaste bok *Mörkret vid tidens ände* vill han leda läsaren fram till en "vision av ett världsallt större än du någonsin kunnat tänka dig /.../ till det otänkbart otänkbara i de allra mest otillgängliga och obegripliga av utmarker."

Han hävdar som sina berömda föregångare att vi i våra försök att förstå verkligheten biter oss lätt i svansen därför att vi själva är en del av den verklighet vi vill utforska. Våra sinnen och vårt sätt att tänka kanske är för trubbiga.

Inom partikelfysiken återstår en viktig fråga att knäcka, den om den mörka materien. Denna har faktiskt att göra med varför det världsallt som vi kan beskåda om natten är så mörkt.

Fanns mörkret före skapelsen? Och vad är det gåtfullaste av allt, den *mörka energin*, det som Einstein en gång kallade den *kosmologiska konstanten*?

Sedan 50 år har vi möjlighet att mäta den strålning som genererades av "ursmällen" för 14 miljarder år sedan. Sedan slutet av 1920-talet vet vi att universum expanderar; vi vet att expansionen kommer att fortgå i all evighet. Expansionens drivkraft, som är starkare än gravitationen, har med den *mörka energin* att göra. Men gåtfullt hur. Danielsson har kommit fram till att "vi aldrig tidigare i historien på ett lika tydligt och storslaget sätt kunnat ana vidden av vår okunskap."

Hubbteleskopet ger oss sedan 1990 möjlighet att skapa bilder som i ett svep visar universums historia nästan ända tillbaka till dess början.

Den som först formulerade idén om att tiden har en början som en uratom, var en katolsk präst, Georges Lemaitre. Man kan misstänka att denna skapelse-

bild har gillats av de kristna teologerna. Men Danielsson skriver att detta är ett misstag. Det finns ett mörker bortom Big Bang. Det vill säga, det finns en tid före Big Bang. Något första ögonblick, eller skapelse, kanske inte finns? Big Bang är en händelse vid en särskild tidpunkt på en oändlig skala. Nietzsche kanske får rätt bara genom att tänka? Universum kanske är evigt?

Vid läsningen upplever jag en paradoxal befrielse och häpnad av att läsa det ena *otroliga* påståendet efter det andra. Kan en fysikprofessor verkligen uttrycka sig som han gör? Vad tycks om det här:

- *Hur stort är universum? Svaret blir: Ungesfär hur stort som helst! /.../ men förr eller senare stöter man kanske på något annat? Bara man kommer tillräckligt långt bort? /.../ Möjligen har vi större skäl att oro oss för att det faktiskt någonstans finns en kant att trilla över.*
- *De rön som finns om den mörka materien är ganska motstridiga. Hur ska vi ha det? Måste någon ha fel? Kanske är den mörka materien en lika brokig skara som den synliga? Vem har sagt att det måste vara enkelt?*
- *Einsteins balanspunkt upptäcktes i slutet på 1990-talet. Men punkten är instabil och varje störning ger antingen upphov till att universum faller in i skenande expansion, eller i en kontraktion som leder till the **Big Crunch** – den stora krossen.*
- *Vi lever i just det universum där värdet på den **mörka energin** är just sådant att vi kan existera. Därmed blir den mörka energin den mest makalösa ledtråd man kan tänka sig till ny fysik.*
- Danielsson ägnar sin egen forskning åt något som kallas **strängteorin** där man utgår från möjligheten av att det existerar **alternativa världar, multiversa**. Dessa är inte hypotetiska matematiska konstruktioner utan utgör en faktiskt, fysiskt existerande verklighet.

Det otänkbart otänkbara

Den svenskbördige fysikern Max Tegmark vid MIT har delat in multiversum i fyra nivåer.

- Det universum som vi nu känner till
- Andra universa med andra naturlagar (här är strängteorin tillämplig)
- Parallella världar. De små partiklarna delas ständigt upp i olika varianter. Du själv existerar i en mängd olika kopior.
- Här är allt i grunden matematik. Här finns allt det tänkbart otänkbara. Danielsson vill lägga till en *femte*

nivå. I den ingår världar som ***går utöver matematiken***; världar som är helt strukturlösa.

Fysikern Eugene Wigner påstår att det "inte är den yttre fysiska världen som är identisk med matematik, det är snarare delar av mitt eget jag som är matematik."

Kalla fakta

Den nordiska människan har en intim förbundenhet med ved och vedeldning. Med invandrade savolaxare i rakt nedstigande led i min släkt har jag sedan barnsben varit intresserad av att elda. Som pensionär har jag nu möjlighet att elda varje dag, om jag vill.

Normannen Lars Mytting gav för några år sedan ut boken *Ved*. Han hävdar att "ved inte kan brinna". Vedförbränningen genomgår tre stadier:

- Upphettnings för att koka bort vattenånga ur veden
- De frigjorda rökgaserna förbränns sedan vid en temperatur på 350 grader
- När gaserna frigjorts och förbränts kolas nu veden vid en uppnådd temperatur om 550 grader.

Vi vet alla hur man gör upp eld. Lite papper/näver, där ovanpå tunna stickor och överst vedklossar. Vi eldar underifrån och så sprider sig värmen uppåt.

Det är ju otänkbart att man skulle elda uppifrån och ned.

SINTEF i Trondheim, en av världens bästa forskningsorganisationer för förbränning, har slagit fast att vedeldning skall påbörjas med tändning uppifrån, som bilden visar, för att uppnå optimalt utnyttjande av energiinnehållet i veden. Härom kan man inte tvivla. Hur otänkbart det än kan synas.

Eller?